

КАМПАНИЯ ПА КАНФІСКАЦЫІ ЦАРКОЎНЫХ КАШТОЎНАСЦЕЙ У РСФСР Ў 1922 Г.

Н.І. Казлова

УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны”

Руская Праваслаўная Царква за сваю доўгую гісторыю перажыла розныя перыяды. Адным з самых трагічных у яе гісторыі з’яўляецца першае савецкае дзесяцігоддзе, калі царква была пазбаўлена юрыдычных правоў, храмы і іншыя будынкі, прызначаныя для набажэнства, зачыняліся, прадстаўнікі духавенства падвяргаліся рэпрэсіям.

Дадзены артыкул прысвечаны кампаніі па канфіскацыі царкоўных каштоўнасцей у савецкай дзяржаве ў 1922 г., якая стала адной з буйнейшых антырэлігійных акцый савецкага ўрада ў дачыненні Рускай Праваслаўнай Царквы. На працягу доўгага часу гісторыя гэтай трагедыі была вядома толькі ў агульных рысах і большай часткай у наўмысна скажоным выглядзе. Сапраўдныя дакументы насілі грыф “абсалютна сакрэтна”, захоўваліся ў сакрэтных фондах і не былі вядомыя. І толькі ў канцы XX стагоддзя былі апублікаваны новыя дакументы, якія дапамагаюць зразумець мэты савецкай улады і сутнасць кампаніі па канфіскацыі царкоўных каштоўнасцей.

У другой палове 1921 г. да сярэдзіны 1922 г. многія раёны савецкай краіны былі ахоплены страшным голадам, ад якога загінула больш за 5 млн чалавек. Побач з такой традыцыйнай прычынай голаду, як засуха, ён быў выклікаты спусташэннем вёскі у выніку грамадзянскай вайны і эканамічнымі эксперыментамі бальшавікоў у выглядзе “ваеннага камунізму” [1].

У ліпені 1921 г. дзеля змагання з голадам на дзяржаўным узроўні была створана Цэнтральная камісія дапамогі галадаючым пры УЦВК (ЦК “Помгол”) пад старшынствам М.І. Калініна [2]. Акрамя таго, Руская Праваслаўная Царква адразу ж адгукнулася на народнае бедства. У жніўні 1921 г. патрыярх Ціхан заснаваў Усерасійскі царкоўны камітэт дапамогі галадаючым і звярнуўся з Заклікам “Да народаў свету і праваслаўнага чалавека”, у якім прасіў дапамагчы краіне “якая карміла многіх і цяпер памірае з голаду”. Царквой за кароткі тэрмін былі сабраны значныя сродкі для дапамогі галадаючым [5]. Аднак у ЦК РКП(б), Саўнаркаме і іншых ведамствах уплывовыя службовыя асобы – Л.Д. Троцкі, Г.Е. Зіноўеў, Ем. Яраслаўскі, П.А. Красікаў, Н.І. Бухарын і некаторыя іншыя – сталі рэзка выступаць супраць удзелу царквы ў аказанні дапамогі галадаючым, спасылаючыся на інструкцыю НКЮ ад 30 жніўня 1918 г., згодна з якой рэлігійным арганізацыям забаранялася займацца дабрачыннай дзейнасцю [1]. Але ўсё ж такі 8 снежня УЦВК прымае пастанаўленне, якое дазваляла рэлігійным арганізацыям ажыццяўляць збор сродкаў для аказання дапамогі галадаючым [5].

6 (19) лютага 1922 г. ў царкоўна-прыходскія абшчыны паступіў патрыяршы дазвол ахвяраваць на патрэбы галадаючым каштоўныя царкоўныя ўпрыгожанні і прадметы, якія не выкарыстоўваліся ў богаслужэбным працэсе. Заклік патрыярха знайшоў водгук сярод архірэяў. Так, напрыклад, мітрапаліт Петраградскі Веніямін (Казанскі) быў гатоў зняць каштоўны аклад з Казанскага абраза Божай Маці (галоўнай святыні Петраграда), калі гэта дапамагло б выратаваць жыццё некалькім галадаючым [4, 68]. На працягу 1922 г. практычна па ўсёй дзяржаве царкоўнаслужачыя звярталіся да вернікаў з прызывамі аб дапамозе галадаючым. Так, са звароту да вернікаў Рэчыцкага павета: “Цяпер ахоплена голадам 25 млн рускага народу. Людзі гінуць і паміраюць. Распаўсюджваюцца эпідэміі. Голад даводзіць павалжан да таго, што яны нават ядуць памерлых. Выкопваюць трупы з магіл. І кожны кавалак чалавечыны ляжа на сумленне тых, хто не дапаможа галодным... Наша заданне ўсімі сіламі правесці ў жыццё закон аб канфіскацыі царкоўных каштоўнасцей” [4, арк. 68].

Набіраючы сілу, праваслаўны рух дапамогі галадаючым не ўваходзіў у палітычныя планы ўлады. Так, дзяржаўныя дзеячы працягвалі ствараць перашкоды рабоце царкоўных камітэтаў. Напрыклад, у Самарскай губерні 25 снежня 1921 г. былі арыштаваны члены епархіяльнага камітэта дапамогі галадаючым за іх “незаконную дзейнасць” і асуджаны ўсе, уключаючы епархіяльнага архірэя епіскапа Паўла, на тэрмін ад аднаго да двух гадоў за “контррэвалюцыйную дзейнасць”. Быў зачынены Усерасійскі камітэт дапамогі галадаючым, сабраныя ім сродкі рэквізаваны. Такім чынам, царква была пазбаўлена ініцыятывы і ўдзелу ў гэтай справе [3, 239].

Разгарнулася падрыхтоўка да кампаніі па масавай канфіскацыі царкоўных каштоўнасцей. Так, 23 лютага 1922 г. была апублікавана пастанова УЦВК, у якой паведамлялася месным Саветам: “У месячны тэрмін з дня апублікавання гэтай пастановы канфіскаваць з царкоўных маёмасцей, перададзеных у карыстанне групам вернікаў усіх рэлігій па вопісах і дагаворах, усе каштоўныя прадметы з золата, срэбра і камянёў, канфіскацыя якіх не можа істотна закрануць інтарэсы самога культу, і перадаць іх у органы Народнага Камісарыята Фінансаў са спецыяльным назначэннем у фонд Цэнтральнай камісіі дапамогі галадаючым” [8, 74–75].

Нягледзячы на тое, што ў пастанове была зроблена рэмарка на тое, што канфіскаваць можна толькі прадметы, якія не закранаюць інтарэсы культуры, на самой справе размова ішла аб канфіскацыі ўсіх каштоўнасцей без усялякага разбору. Прычына такіх паводзін урада ў самой сутнасці атэістычнай улады: ёй не патрэбен быў дыялог з царквой, а трэба было поўнае яе знішчэнне. Такая была пазіцыя амаль усяго вышэйшага партыйнага кіраўніцтва. Дадзеная пастанова мела сваёй мэтай прымусіць вернікаў пачаць супраціўленне царкве.

Супраць дадзенага мерапрыемства па канфіскацыі царкоўных каштоўнасцей выступіў патрыярх Ціхан. Ён разглядаў гэтую пастанову як імкненне скампраметаваць царкву ў вачах насельніцтва. Так, 15 (28) лютага 1922 г. ён звярнуўся да веруючых з Адозвай, у якой падвергнуў асуджэнню палітыку ўмяшання УЦВК у справы царквы. Патрыярх Ціхан казаў: “Нас абвінавачваюць у «сквапнасці да золата». Але пры чым тут сквапнасць, калі мы ў поўнай недатыкальнасці захоўваем з глыбіні стагоддзяў царкоўныя каштоўнасці, якія маюць значэнне святыні або гістарычную знаканасць, і хочам зберагчы іх да будучых стагоддзяў, і, наадварот, усё, што не мае такога значэння мы аддаём на дапамогу галадаючым, як тое, якое мае каштоўнасць толькі па матэрыяльным кошыце”. Таксама Патрыярх выказаў пратэст супраць таго, што ўрад прымушае здзяйсняць кананічныя злачынствы, бо каноны забараняюць выкарыстанне набажэнскіх прадметаў не для святых мэт [8, 83].

Нягледзячы на жаданне вярхоў справакаваць сутыкненне з Царквой, першы перыяд кампаніі па канфіскацыі каштоўнасцей прайшоў спакойна. Па сведчанні мясцовых улад, духавенства рабіла ўсё, каб унікаць канфліктаў. Аднак самі ўлады сваімі дзеяннямі справакавалі шэраг сутыкненняў, самым сур’ёзным з якіх быў інцыдэнт у г. Шуі, Іванава-Вазнясенскай губерні, дзе 15 сакавіка 1922 г. салдаты расстралялі бязбройны натоўп, што стыхійна спрабаваў перашкодзіць працэсу канфіскацыі царкоўных каштоўнасцей, які праводзіўся вельмі абуральна. Загінула 5 чалавек. Сутыкненні народа з уладамі адбыліся і ў шэрагу іншых месцаў [2].

Савецкая ўлада атрымала доўгачаканую нагоду, каб распачаць перыяд новых праследванняў супраць РПЦ. Пачатак арганізаваных праследаванняў паклаў ліст Троцкага ў Палітбюро ад 17 сакавіка 1922 г., у якім ён выступіў з прапановамі аб парадку канфіскацыі царкоўных каштоўнасцей. Троцкі прапанаваў стварыць сакрэтныя камісіі па падрыхтоўцы збору каштоўнасцей, правесці інтэнсіўную агітацыю ў народзе, звінаваціць духавенства ў нежаданні аддаваць каштоўнасці. Пры гэтым для ўлады “вельмі пажаданы канфлікты з вернікамі, каб разграміць кожны супраціў і дыскрэдытаваць царкву ў вачах народа” [3, 258].

Ленін падтрымаў ініцыятыву Троцкага. Так, 19 сакавіка 1922 г. ён накіраваў у Палітбюро свой знакаміты ліст з нагоды Шуйскіх падзей, у якім паказаны планы бальшавікоў накіраваць ліквідацыі Царквы. Ленін пісаў: “Менавіта цяпер, калі ў галодных мясцовасцях на дарогах валяюцца сотні, калі не тысячы трупаў, мы можам правесці канфіскацыю царкоўных каштоўнасцей з самай шалёнай энергіяй... не спыняючыся перад якімнебудзь супраціўленнем. Менавіта зараз і толькі зараз велічэзная большасць сялян будзе або за нас, або не будзе падтрымваць жменьку чарнасоценнага духавенства... мы павінны здушыць яго (духовенства) супраціўленне з такой жорсткасцю, каб яны не забыліся пра гэта напрацягу некалькіх дзясяткаў гадоў... Чым больш прадстаўнікоў рэакцыйнага духавенства і буржуазіі

атрымаецца нам па гэтай нагодзе расстраляць, тым лепш”. За Патрыярхам Ленін прапанаваў усталяваць строгі нагляд [7].

З гэтага дакумента вынікае, што мэтай кампаніі быў зусім не клопат аб галадаючых, а нанясенне РПЦ магутнага ўдару, нейтралізацыя яе аўтарытэту.

Так, з вясны 1922 г. ў дзеяннях улад сталі пераважаць карныя метады. У красавіку–маі прайшоў вядомы працэс над духавенствам у Маскве. Так, адзінаццаць чалавек прысудзілі да расстрэлу (шэсць памілавалі, асцерагаючыся грамадскай думкі Захаду). Патрыярх Ціхан спачатку на дадзены працэс быў закліканы як сведка, але ў ходзе справы быў прыцягнуты да суда як абвінавачаны і паспешна арыштаваны. Так, 19 мая 1922 г. яго перавезлі з Троіцкага падворка, дзе ён утрымліваўся пад хатнім арыштам, у Данскі манастыр, дзе ён знаходзіўся ўвесь наступны час у поўнай ізаляцыі ад навакольнага свету. Патрыярха хацелі расстраляць, але бальшавіцкае кіраўніцтва ад дадзенага мерапрыемства спыняла толькі нежаданне выклікаць абурэнне грамадскай думкі на Захадзе. Так, напрыклад Вялікабрытанія заявіла, што калі суд над Патрыярхам пачнецца, то яна заве з Савецкай Расіі сваіх дыпламатычных прадстаўнікоў [2]. Ціхан быў толькі пасля заявы пра тое, што ён “раскайваецца ў правах супраць дзяржаўнага ладу”. Адбылося гэта ў чэрвені 1923 г.

Такім чынам, кампанія па канфіскацыі царкоўных каштоўнасцей 1922 г. з’явілася моцнай антырэлігійнай кампаніяй, скіраванай на ліквідацыю царквы, знішчэнне духавенства і знішчэнне рэлігіі з грамадскай свядомасці. Пад лозунгамі выратавання галадаючых партыя накапляла ўласны капітал. Карныя метады правядзення кампаніі, галоўным прыхільнікам якіх быў Л.Д. Троцкі, ператварылі кампанію ў бітву, у якой дзякуючы вайскавай перавазе, бальшавікі ўзялі верх над стыхійным пратэстам насельніцтва.

Але праведзеная цаной наймаверных намаганняў, кампанія не дасягнула пастаўленых Палітбюро ЦК РКП(б) мэт. Улады не атрымалі жаданай колькасці золата. Сабраныя каштоўнасці склалі толькі нязначную частку ад тых, на якія разлічваў Л.Д. Троцкі. Вялікая частка канфіскаванага была патрачана на правядзенне самой кампаніі, пайшла на забеспячэнне партыйнага і савецкага апарата і беззваротна знікла за мяжой. Удар, нанесены ў 1922 г. уладамі, паслабіў царкву. Пагроза фізічнай расправы навісла над духавенствам. Але царква змагла захаваць свае арганізацыйныя структуры, выстаіць перад небяспекай расколу і не была знішчана цалкам.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Губкин, О.В. Русская Православная Церковь под игом богоборческой власти в период с 1917 по 1941 год [Электронный ресурс] / О.В. Губкин. – СПб., 2006. – Режим доступа: <http://providenie.narod.ru/0363.html>. – Дата доступа: 07.10.2016.
2. Кривова, Н.А. Власть и Церковь в 1922–1925 гг.: Политбюро и ГПУ в борьбе за церковные ценности и политическое подчинение духовенства [Электронный ресурс] /

- Н.А. Кривова. – М., 1997. – Режим доступа: <http://krotov.info/history/20/krivova/kriv01.html>.
– Дата доступа: 07.10.2016.
3. Алексеев, В.А. Иллюзии и догмы / В.А. Алексеев. – М.: Политиздат, 1991. – 400 с.
 4. Пospelовский, Д.В. Русская православная церковь в XX веке / Д.В. Пospelовский. – М.: Республика, 1995. – 511 с.
 5. Русская Православная Церковь в советское время (1917–1991). Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью [Электронный ресурс] / составитель Г. Штриккер. – М.: Прописи, 1995. – 400 с. – Режим доступа: http://www.krotov.info/acts/20/1920/shtric_04.htm. – Дата доступа: 07.10.2016.
 6. Обращение ко всем верующим от Речицкого духовенства по Речицкому уезду // Государственный архив Гомельской области (ГАГО). – Ф. 29. – Оп. 1. – Д. 109. – Л. 68.
 7. Письмо В.И. Ленина членам Политбюро о событиях в г. Шуе и политике в отношении церкви / Архивы Кремля. В 2-х кн. Кн. 1. Политбюро и церковь. 1922–1925 гг. – М.–Новосибирск: «Российская политическая энциклопедия», «Сибирский хронограф», 1997. – С. 141.
 8. Русская Православная Церковь и коммунистическое государство. 1917–1941. Документы и фотоматериалы / под ред. Шапова. – М.: Изд-во Библейско-Богословского института св. апостола Андрея, 1996. – 352 с.